

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЮРИДИЧНА ЕТИКА: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА

Мета: поглибити знання здобувачів з питань професійного спрямування етики, в т.ч. у юридичній сфері; сприяти формуванню в них основних принципів моральної культури особистості.

План:

1. Етика як філософське вчення про мораль і моральність.
2. Поняття професійної етики.
3. Особливе місце етики в професії юриста.
4. Структура, види і норма юридичної етики.
5. Джерела юридичної етики.
6. Міжнародне визнання юридичної етики.

Перелік ключових термінів і понять: етика, професійна етика, юридична (правова) етика, мораль, моральність, офіційна етика, корпоративна етика, традиційна етика, етична норма, обов'язок, моральний імператив, совість, честь і гідність, рівність і справедливість, відповідальність.

1. Етика як філософське вчення про мораль і моральність

Етика – це розділ філософії, що вивчає феномен моралі. Цей феномен відіграє важливу роль у людському житті, співвідносячи його з орієнтирами, що виходять за межі безпосередніх мотивів і цілей вчинених дій. Навіть рішуче відмовляючись від моральної оцінки власних дій, вважаючи моральні обмеження незаконною перешкодою власній волі, людина цим самим певним чином співвідносить з мораллю свою поведінку.

У основі етики закладена передумова про можливість дослідження моралі як реально існуючого феномену, інакше етика була б змушена обмежитися культурологічним описом звичаїв, що історично складаються у людських суспільствах, і тоді фактично виявилась би частиною етнографії.

Така етика вивчала б, як прийнято поводитися в тих чи інших культурних співтовариствах, а не те, як належно поступати, тобто вона була б описовою, а не нормативною дисципліною. Однак уся традиція етики пов'язана з'ясуванням того, що є належним для людини, що відповідає деяким глибинним законам. Предметом етики є не моральний закон як певна сутність, що знаходиться поза людиною і перебуває над ним.

Предметом етики є сама людина, але не людина, якою вона є тут і зараз, а якою вона має бути у світлі морального закону. Людина, за своєю сутністю, є моральною істотою і зрозуміти природу людини не можна, не збагнувши природу морального закону.

Сутність людини не в тім, якою вона є як емпірична істота, але в тім, якою вона покликана бути. По справжньому зрозуміти цю сутність можна лише усвідомивши, до чого людина покликана. Цим людина радикально відрізняється від природних предметів і істот, для яких сама категорія «яким повинне бути?» позбавлена змісту. З'ясування того, якою має бути людина, перебувало у межах етичних досліджень ще з часів античності.

Практично кожна людина, незалежно від її погляду на природу, мораль та її конкретних роздумів про моральність тих чи інших учинків, не раз попадала у ситуацію морального вибору. Ми можемо не мати ні чіткої уяви про мораль, ні навіть впевненості в її об'єктивному існуванні, але ми можемо усвідомити особистий життєвий (чи, як говорять філософи, екзистенціальний) досвід перебування в ситуаціях морального вибору. Осмислити цей досвід, створити теоретичне уявлення про те, що таке моральний вибір, чим повинна керуватися людина в ситуації морального вибору і чи можливі такі ситуації, дозволяють різні етичні системи.

В основі етики лежить уявлення про властиву людині волю вибору, не обумовлену ніякими природними чи соціальними законами. Якби людина діяла (у тому числі і думкою) так чи інакше, цілком під впливом зовнішніх стосовно неї факторів, то її вчинки не підлягали б моральній оцінці, а сама

вона не несла б ніякої відповідальності ні за них, ні за свої думки. Більш того, вона не могла б робити вчинків, як не може робити їх ніяка природна річ.

2. Поняття професійної етики

Професійна етика є збірним поняттям, що охоплює весь спектр професійних відгалужень етики: медичної, юридичної, педагогічної тощо.

Професійна етика, досліджуючи специфіку конкретної професії крізь призму моральних принципів суспільства, практику відхилення від норм моралі у визначених сферах суспільних відносин, закономірності і наслідки, що виникають при цьому, дозволяє виробити деонтологічні правила поведінки членів того чи іншого професійного співтовариства, що відповідають етичним вимогам суспільства і держави.

Юриспруденція – це сфера, що торкається найболючіших сторін людських відносин, тому що вона буває затребувана в тих випадках, коли справа стосується життя, здоров'я, свобод, прав і законних інтересів людини.

Розв'язання питань, пов'язаних з перерахованими філософськими і правовими категоріями неможна уявити без участі душі, людинолюбства, що припускають наявність у юриста таких властивостей як доброта, чесність, сумлінність. Вплив цих властивостей і категорій на професійну діяльність юриста становить інтерес юридичної етики, що є самостійною галуззю професійної етики.

Юридична етика – це галузь вчення про етику, що досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності. Юридична етика переносить досліджувані етикою абстрактні моральні категорії на практичний ґрунт, пропонує шляхи втілення їх у реальне життя, сприяє моралізації професійної діяльності, додає їм морального змісту. Якщо етику називають практичною філософією, то юридичну етику з повною підставою варто визнати прикладною етикою, духовним інструментом юриста, що забезпечує чесне і бездоганне виконання

повсякденних обов'язків, розв'язання складних правових проблем максимально прийнятним шляхом.

Дослідницька і пізнавальна складність юридичної етики полягає в тому, що на даному етапі свого розвитку вона не має конкретних наукових критеріїв, що дозволяли б стверджувати або спростовувати певні результати наукових пошуків.

Юридична етика як соціальне явище – це моральна оболонка міжособистісних відносин, покликана олюднювати, одушевляти суворий зміст поведінки, що карається законом, та полегшувати шлях до взаєморозуміння.

Специфіка юридичної професії визначає місце і характер професійної етики в роботі юриста. Суддя, прокурор, слідчий є державними посадовцями, представниками влади і діють від її імені. Повноваження цих посадових осіб дуже широкі та породжують серйозні матеріальні й правові наслідки. Тут неприпустима поспішність і легковажність у прийнятті рішень, непродуманість можливих наслідків.

В усіх професіях юридичної спеціалізації, саме особисті якості, внутрішні настанови, спадкові чи придбані імперативи життєвої поведінки визначають відношення майбутнього фахівця до своєї справи, до використання ним своїх професійних знань.

3. Особливе місце етики в професії юриста

При підготовці професіоналів для важливих галузей людської діяльності на першому місці, як правило, стоять міцні знання, здатність до їх реалізації, працездатність, і не часто беруться до уваги такі властивості, як доброта, делікатність, людяність тощо. Під час конкурсу з добору співробітників до судової та правоохоронної систем повинні превалювати моральні критерії. Основні юридичні професії завжди включають в себе наявність влади над іншими людьми і вирішення їхніх доль.

Важливою складовою частиною статусу юристів – державних службовців – є також їх діяльність, чітко регламентована кримінальним процесуальним законодавством та іншими законами. Варто зауважити, що і самі закони, які регулюють поведінку судді, слідчого, прокурора пронизані моральними вимогами до посадових осіб. Конституційні вказівки на забезпечення підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного допомогою адвоката, заборона застосування фізичних та інших катувань, обмеження терміну утримання під вартою у разі затримання і багато інших застережень – це не що інше, як етичні принципи презумпції невинуватості, втілені в правову форму. Справа честі юридичних посадових осіб не відступати від цих конституційних вимог.

Робота судді, слідчого, прокурора, допоміжних служб – це постійний розгляд міжособистісних конфліктних ситуацій, де зіштовхуються діаметрально протилежні інтереси, а їх рішення мають бути справедливими. Незаконне, несправедливе розв'язання конфлікту – це завжди привід для нового. Елемент справедливості досягається гармонією права і моральності. Моральне кредо посадової особи, яка розглядає конкретний конфлікт від імені держави, має ґрунтуватися на конституційних принципах правової держави – законності і рівності всіх перед законом.

Рівність перед законом – це найбільш прийнятна конституційна база формування морально-етичних принципів поведінки працівників правоохоронної сфери. Саме ця ідея закладена у всіх міжнародних актах, що формулюють деонтологічні принципи роботи юристів.

Юридична етика покликана виховувати у державних юристів відданість конституційним ідеалам, чесність і непідкупність, почуття обов'язку і справедливості, забезпечуючи, таким чином, практичну реалізацію в Україні принципів правової держави. Втілення в життя ідей і принципів правової держави можливе лише при постійному дотриманні морально-етичних вимог кожною посадовою особою правової сфери. Робота слідчого, судді, прокурора

охоплює величезне коло питань, що торкаються всіляких аспектів людських відносин.

Важливою особливістю професії юриста є гласність. Гласність припускає «прозорість» процесу, можливість об'єктивної оцінки діяльності посадової особи. Це зобов'язує юриста контролювати емоції і бути вкрай стриманим у їх прояві. Дуже важливо стежити за власною мовою, тому що кожне промовлене при виконанні обов'язків юристом слово має цілком визначені наслідки. Йдеться не тільки про зміст, а і манеру висловлюватися, тобто слідкувати треба не лише за виголошеним, але і за тим, як це промовлялося.

4. Структура, види і норма юридичної етики

За ознаками спеціалізації юридичну етику слід поділити на:

– слідчу етику, що досліджує і розвиває спектр морально-етичного регулювання поведінки слідчого стосовно учасників слідчо-оперативного процесу, з колегами, а також поза межами служби;

– суддівську етику, що досліджує і розвиває спектр морально-етичного регулювання офіційних стосунків судді з учасниками судового процесу, з колегами по роботі і професії, з клієнтами суду, а також поза службою;

– адвокатську етику, яка досліджує і розвиває спектр морально-етичного регулювання поведінки адвоката з колегами, суддями, слідчими, процесуальними опонентами у слідчому та судовому процесі, відносини з клієнтами;

– етику нотаріуса, присвячену досить делікатній і прискіпливій роботі спеціалістів цієї галузі;

– етику юрисконсульта, який виконує майже схожі функції, проте має власні ознаки, що притаманні лише цій професії.

Найчастіше, офіційні акти містять етичні вимоги, що дозволяє визнати наявність офіційної етики.

Офіційна етика – це етичні вимоги, що містяться в правових нормах, невиконання яких може мати юридичні наслідки (звільнення з посади, відсторонення від справи). Поряд з етичними вимогами, адресованими офіційною етикою юристові будь-якої спеціалізації, існують правила, що регулюють взаємини в середині груп юристів кожної професії – корпоративна етика (суддівська, слідча, адвокатська).

Корпоративна етика – це сукупність етичних правил, що містяться в документах, прийнятих добровільно представниками будь-якої професії, галузі, громадського об'єднання й обов'язкові для виконання особами, що є членами професійного, галузевого чи іншого локального об'єднання, що прийняла цей документ.

Крім офіційної та корпоративної етики існують взаємини, не врегульовані будь-якими правилами, крім вимог загальної вихованості і внутрішньої інтелігентності юристів однієї чи різних спеціалізацій, що спілкуються в процесі своєї діяльності. Так, не повинен адвокат, суддя, слідчий у присутності клієнта образливо відгукуватися про роботу колеги, навіть якщо він з ним не знайомий. Це вимоги традиційної етики.

За рівнем формальних вимог юридична етика може бути представлена документами такого рівня:

- міжнародний – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на міжнародних форумах юридичної громадськості, що обов'язкові для правових відомств і співтовариств країн, які підписали ці акти;

- європейський – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на європейських форумах юридичної громадськості й обов'язкові для правових відомств і співтовариств держав, що підписали ці акти;

- вітчизняний – вимоги якого сформульовані та викладені у відповідних актах всеукраїнського значення;

- регіональний – вимоги якого сформульовані та викладені в актах, прийнятих на колегіальних зборах представників конкретної професії регіону,

які носять рекомендаційний характер лише для представників цієї професії певного регіону.

Запропонована систематизація аж ніяк не претендує на категоричність. Вона торкається лише форми предмета.

Етична норма, на відміну від норми правової не спричиняє санкцій, передбачених законом, якщо порушення етичних вимог не переростає в правопорушення. Етичні норми містять, переважно, рекомендаційний характер.

Побудова етичної норми за класичною тріадою не є суцільною. Безліч етичних норм не містять усіх трьох елементів, приміром, санкції. Основна відмінність між правовою й етичною нормою полягає в тому, що перша забезпечується державним примусом, а етична – громадським, корпоративним впливом і, в основному, має на меті підтримку високоморального клімату в середовищі професіоналів, причетних до судочинства.

5. Джерела юридичної етики

Юридична етика як галузь філософського вчення, постійно розвивається і підживлюється з численних міжнародних, офіційних і інших джерел.

На цей час існує більше 20 міжнародних документів, присвячених етичним аспектам правової сфери. Деякі з них визнані ще радянською державою, а до більшості Україна приєдналася після здобуття власної незалежності. Це Загальна декларація прав людини, 75-річчя якої буде відзначатися в 2024 році, Деонтологічний кодекс (Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства), прийнятий на пленарному засіданні дванадцяти делегацій Європейського співтовариства в жовтні 1988 р. у Страсбурзі, та багато інших.

Найважливішим вітчизняним офіційним джерелом юридичної етики є Конституція України, статтею 62 якої закріплена презумпція невинуватості, як

найважливішого принципу судочинства, безсумнівно є великим морально-етичним досягненням. У цьому ряду стоїть і положення про звільнення від відповідальності особи за відмову від дачі показань щодо себе, членів своєї родини і близьких родичів, що знайшло своє закріплення в ст. 63.

До офіційних джерел юридичної етики варто віднести деякі Закони України (Закон України «Про Національну поліцію» 2015 р.), Укази Президента; Постанови Кабінету Міністрів (Постанова КМУ від 17 вересня 2014 р. № 465 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу»).

Корпоративні деонтологічні документи. Сюди слід віднести, наприклад рішення Ради адвокатів України, накази Національної асоціації адвокатів України, рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії з результатів розгляду скарг на місцеві КДК. Нарешті, дисциплінарна практика місцевих кваліфікаційно-дисциплінарних комісій.

6. Міжнародне визнання юридичної етики

Процес зародження і становлення юридичної етики як загальновизнаного і неодмінного фактору повноцінної правової діяльності, що гарантує надійний захист прав людини, як самостійної наукової галузі та навчальної дисципліни відбувався в різних державах по-різному.

Фундаментом для розвитку етичних принципів на міжнародному рівні слугувала проголошена Організацією Об'єднаних Націй і закріплена в її Статуті воля «до створення умов, за яких може дотримуватися справедливість». Саме справедливість була і залишається одним з головних деонтологічних принципів юридичної діяльності.

Пріоритетність основних юридичних принципів визначена Загальною декларацією прав людини. Це – рівність перед законом, презумпція невинуватості, право на гласність розгляду справи і з дотримання усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Сюди відносяться і

відповідні гарантії необхідні для захисту будь-якої людини, обвинувачуваної у вчиненні злочину.

Однією з найважливіших подій міжнародного характеру, що свідчить про загальне розуміння і визнання етичних факторів юристами, стало прийняття Деонтологічного кодексу на пленарному засіданні дванадцяти делегацій Європейського співтовариства в жовтні 1988 р. у Страсбурзі.

Суть цього міжнародного документа полягала у встановленні та визнанні як обов'язкової міри – дотримання правил адвокатської діяльності адвокатами Європейського співтовариства.

Міжнародна організація адвокатів висловила своє прагнення до гармонізації і наступним кроком на шляху до удосконалення деонтологічних принципів дванадцяти країн-учасниць стала конференція Міжнародної асоціації юристів (МАЮ), що відбулася в Нью-Йорку у вересні 1990 р. Наслідки роботи цієї конференції виявилось прийняття Стандартів незалежності юридичної професії міжнародної асоціації юристів.

Варто зазначити, що МАЮ міцно пов'язує питання дотримання етичних норм і правил з організацією і діяльністю регіональних асоціацій юристів. Зокрема, підсумковий документ вимагає від держав-учасників Конференції утворення в кожному регіоні однієї чи більш незалежної самокерованої, визнаної чинним законодавством, асоціації юристів.

Одне з головних завдань цих об'єднань МАЮ бачить у забезпеченні честі, достоїнства, компетентності, професійних стандартів і етичних норм у поведженні та дисципліні, а також у захисті інтелектуальної й економічної незалежності адвоката від його клієнта.

Найбільш активно варто визнати тенденцію МАЮ в удосконаленні етичного боку діяльності юристів-адвокатів. Це цілком обґрунтований напрямок зусиль МАЮ, тому що саме адвокатура є передовим загоном юридичного співтовариства в справі захисту прав і свобод людини. Саме в цій сфері юридичної спеціалізації зосереджені найбільш педантичні та делікатні

моменти юридичної етики і деонтології. Природно, це ніяк не зменшує важливості деонтологічних питань в інших сферах діяльності юристів.

Саме стан адвокатури в державі є лакмусовим папірцем істинної демократії, що стверджується неослабною увагою міжнародних організацій до її проблем.